

Století, které vloni uplynulo od prvního vydání *Kapitálu* a letošní stopadesáté výročí Marxova narození jsou jubilei, která po létech dogmatické stagnace zastihují opět Marxovy myšlenky v intenzivním duchovním pohybu, s nově probuzenými ambicemi teoreticky analyzovat palčivé společenské problémy dnešního světa a s upevněným odhodláním hledat jejich progresivní řešení. Příležitost jubilei nepřináší však dnes v případě marxismu jen formální a banální otázku jubilejního zamyšlení: otázku životnosti jubilujících myšlenek. Marxismus je očividně životnější, než kdykoli v minulosti. Jako filosofie emancipační praxe člověka je zřejmě příliš úzce spjat s peripetemi historického pohybu, aby se mohl dlouho těšit z dosažené systémové konsolidace bez rizika, že se tím odcizí překotnému běhu soudobých dějin a jeho vlastní čínorodá podstata ho proto dříve nebo později vytrhuje ze systémového sebeuspokojení, aby ho uvrhla do samého středu zneklidňujícího víru praktického dění se všemi protisystémovými důsledky, jež z toho vyplývají. Nastolují-li v této souvislosti jeho současná výročí neformální a naléhavé otázky, stojí v jejich popředí otázka historického smyslu dnešní životnosti marxismu. Odpověď na tuto otázku není už záležitostí prostého názoru, ale složité teoretické reflexe, která jubilejní zamyšlení nad historickým smyslem Marxova díla koncipuje v řadě rovin jako historickou komparaci autentického marxismu s jeho dnešními podobami, jako rozlišující hodnocení těchto podob a jako jejich konfrontaci se současným historickým děním.

Největší komplikací takové reflexe není ani zdaleka skutečnost, že lze dnes jubilující marxismus hodnotit z řady rozdílných ideologických posic či různých teoretických hledisek. Marxismus si je vědom své ideologické povahy a tedy také toho, že svébytné postavení v silovém poli společenských zájmů přináší se sebou nesouhlas protichůdných ideologií. Právě tak si uvědomuje, že jako vnitřně diferencovaná ideologie musí brát na vědomí riziko teoretické diverse a dekompozice, zneužívajících bohatství jeho duchovní struktury a vzájemného napětí jednotlivých jejích částí k účelovým manipulacím, konstruujícím umělé rozpory a kladoucím nepřírozené důrazy. Komplikace, zatěžující teoretické hodnocení marxismu s této strany provázejí však marxismus příliš dlouho, aby mohl ještě i dnes působit nějaké skutečné potíže.

Hladký průběh ideologické polarisace hodnotících soudů komplikuje dnes hlavně ta skutečnost, že se za 120 let své existence podstatně změnil sám předmět hodnocení, totiž marxismus. Postačuje-li některým marxologům už samotná tato skutečnost k unáhlenému konstatování, že marxismus zestárnul, ukazuje se při hlubším zamyšlení, že jde o velmi rozporný fakt, který sice zásadně mění předpoklady dosavadního hodnocení marxismu, ale sám o sobě neimplikuje ještě žádné jednoznačné závěry.

S tohoto hlediska je třeba odložit neopodstatněné obavy, v kterých rozpaky nad

povahou těchto změn bránily některým marxistům v jejich otevřeném přiznání, a smířit se se skutečností, že marxismus 20. století není původním marxismem jeho zakladatelů. Dynamické procesy přetvářející od počátku našeho století s nepravidelnými přestávkami obsah marxistického myšlení, změnily ho do dnešních dní do té míry, že je už skutečně nejvyšší čas zamyslet se vážně nad důsledky, které z toho plynou pro jeho pojem.

Marxismus by sotva bylo možné považovat za důslednou teorii společenského vývoje a za universální filosofii dějin, kdyby z působnosti svého historismu vyjímал sám sebe a kdyby nevyvozoval z vývoje společnosti nezbytné důsledky také pro svoji vlastní existenci. Změny společnosti byly proto nezbytně také změnami marxismu a marxismus pouze tomu vděčí za to, že přežil nejen skón svých zakladatelů, ale i „fin de siècle“, konec století svého vzniku, který byl tak osudný pro duchovní proudy 19. století. Teoretická otevřenost marxismu sociálním procesům, které změnily tvářnost kapitalistické společnosti na přelomu 19. a 20. století, umožnila inovaci jeho obsahu a obrození jeho tvořivých sil, které mu zajistily v nových historických podmínkách postavení ideologické a praktické síly, zasahující světodějným způsobem do moderních dějin. Tato přeměna marxismu v lenismus, máme-li užít ne zcela přesných ale vžitých pojmů pro podstatné změny v ideovém obsahu marxistického myšlení, poprvé nastolila otázku, která od té doby neodpuští marxologickou reflexi marxismu. Je možné považovat marxismus za konsistentní teorii, odcizují-li ho jeho základní principy v průběhu času jeho vlastní autentičnosti? A jaké tu jsou vlastně důvody považovat ještě vývojové fáze „pomarxovského marxismu“ za marxismus?

Smysl těchto otázek není důležitý pouze pro samotný marxismus, u něhož problematizuje jeho historickou kontinuitu, ale v nemenší míře i pro vymezení marxologie jako exaktní disciplíny, u níž implikuje problém hranic jejího předmětu. Tím, že vyjasňuje otázku historického vývoje marxismu, vyjasňuje si tedy marxologie současně také podmínky své vlastní existence a smysl svého teoretického poslání.

Budeme-li přistupovat k marxismu tak, jak k němu povětšinou přistupuje západní marxologie, to znamená jako k objektivní idealitě dané zcela jednoznačně a neopakovatelně v dějinách západoevropské duchovní kultury, bude skutečně obtížné pochopit předpoklady a zákonitosti jeho vývoje a pohlédnout bez předpojatosti na jeho skutečnost tvářnost. Jako objektivní idealita stojí totiž marxismus skutečně mimo vývoj, protože byl teoretickou reflexí předem vytžen z jeho subjektivních — individuálních i sociálních — genetických kontextů. Marxismus je takovou abstrakcí uvězně v Marxově hlavě neméně pevně nežli v době svého vzniku a jakýkoliv zájem teorie o marxismus bude v takovém případě legitimní jen jako zájem historiografie o zidealizovaného Marxe. Ve skutečnosti musel však marxismus jako kterákoliv jiná kulturní hodnota také nějak vzniknout a být tedy především subjektivní idealitou, reálným tvořivým duchovním procesem, který konstituoval objektivní idealitu svého teoretického systému marxismu jako svůj podstatný ucelený a relativně trvalý vědomostní výsledek. Marxismus musel být tedy nejprve individuálním a subjektivním vědomím, aby se mohl stát společen-

ským věděním a jsou-li jeho objektivně ideální hodnoty subjektivně zprostředkované v případě jeho vzniku a ideové konstituce, je jen logické sledovat mechanismy takového zprostředkování i dále a zkoumat jejich vliv na další platnost objektivně ideálních hodnot v změněných historických podmínkách. Marxismus nastoluje tedy problém své existence jako problém vývojové interakce subjektivní a objektivní ideality, ideality a reality, v které kontinuita společenských mechanismů subjektivní ideality v měnících se společenských poměrech způsobuje diskontinuitu objektivní ideality marxismu a třeba dodat — také naopak. Změny v subjektivní sociální determinaci marxismu je ovšem třeba zcela přesně vymezit. Při jakýchkoliv změnách zůstává marxismus ideologií sociálního nositele bytostně zainteresovaného v progresivním vývoji společnosti a tato skutečnost klade naprosto pevnou kvalitativní hranici nejen jeho sociálním vazbám, ale jejich prostřednictvím také změnám jeho ideového obsahu.

Vývoj marxismu nelze proto chápat jako svévolnou manipulaci s jeho obsahem, problematisující jeho ideovou kontinuitu s autentickým Marxem. Nerespektování gnoseologických a ideologických zákonitostí jeho vývoje odcizuje marxismus buď vědě, nebo progresivním společenským silám anebo oběma současně. A na druhé straně vede také jakýkoliv pokus o odcizení marxismu jeho universálnímu emancipačnímu historickému poslání a o jeho využití k obhajobě výlučných cílů parciálních sociálních nebo národnostních sil se stejnou nezvratností k zásadním deformacím jeho vědomostního a hodnotového obsahu.

Vývoj marxismu je tedy složitou dialektikou kontinuity a diskontinuity, která mění jeho objektivní idealitu právě tak jako ji zachovává a u níž míru změny není možné stanovit bez konkrétní analýsy duchovní struktury jednotlivých vývojových fází marxismu a bez jejich konfrontace s praktickým sociálním pohybem dějin. Legitimitu těchto fází rozhodně tedy není možné chápat jako jejich identitu s původním marxismem a v zásadě o ní není možné hovořit bez rozlišujícího strukturálního přístupu k jejich idealitě. Myšlenkový vývoj marxismu není zpronevěrou vůči Marxovi a ústupkem jiné době, za který je třeba platit ideovými koncesemi, ale jeho přirozeným právem, vyplývajícím z dialektické povahy jeho základních teoretických principů, konstituujících ho jako otevřený myšlenkový systém, jehož nepřetržité změny jsou podmínkou jeho identity s měnící se skutečností. Popírat proto historickou kontinuitu marxismu a legitimitu jeho jednotlivých vývojových fází obecně, jen na základě samotné jejich odlišnosti od myšlenek původního marxismu, znamená ztrácet se zřetele jeho kvalitativní odlišnost od jiných sociálních teorií a nechápat specifiku jeho vlastní autoreflexe.

Je třeba souhlasit, že tato specifika zůstala nedostupná také chápání dogmatického marxismu, který se absurdně pokoušel zachraňovat upadající autoritu marxismu tváří v tvář překotně se měnícím skutečným soudobému světu neústupným lpěním na téměř celém historicky daném komplexu marxistických myšlenek. S výjimkou nepočetných dějinami zjevně překonaných postojů, od nichž se zpravidla distancovali již samotní klasici marxismu, měl být marxismus konservován jako lineárně rovňané a mechanicky hromaděné nerozporné vědění, jemuž jeho kompatibilita s historicky daným systémem měla zaručit věčnou

platnost. Nekritický dogmatický přístup k totalitě marxistického myšlení nedoceňující význam jeho vývojových prahů, ignorující jeho strukturálnost, rozdílnou významnost jeho jednotlivých principů, odlišnost principů od formulací, zásad od aplikací a zanedbávající jejich významové posuny podle měnících se okolností, stavěl požadavky jakékoliv inovace marxismu do ztrnulého a zásadního protikladu s jeho tradicí jako nediferencovaným celkem, v kterém jakýkoliv myšlenkový pohyb mohl být pouze rozchodem s pravým učením.

Nezdůvodněnost tohoto postoje, který byl motivován hlavně ideologicky, plodila v konkrétní teoretické práci zákonitě těžkosti a vynucovala si za španělskou stěnou mnohomluvných vyznání věrnosti jeho celku, kradmé censurní zásady do učení, pokoušející se vyloučit z něho nejkriklavější disonance s moderní společenské skutečností. Tato manipulace s Marxovým dílem se ani zdaleka nezastavovala u vnějších zásahů do jeho textové redakce, edice a interpretace, ale snažila se „přízpůsobit“ současnosti jeho obsah také vnitřními zásahy do jeho integrity svévolným vytyčováním nejrůznějších hranic, jejich účelovým posunováním, odtrháváním Marxova demokratismu od komunismu, humanismu od politismu, „nemarxismu“ od marxismu, raného marxismu od zralého marxismu, logiky jedněch děl od logiky druhých.

Subjektivismus takových zásahů ostře kontrastoval s vědeckým úsilím a výsledky objektivisticky laděné západní marxologie, která s textovými argumenty v ruce lehko odhalovala a dešifrovala dogmatické falsifikace jako utilitární aktualizaci autentických Marxových myšlenek. Nelegitimnost této falešné aktualizace Marxe navozovala přitom mimoděk alternativní situaci, kterou nenechávali protivníci marxismu ležet ladem. Bylo-li nutné tímto způsobem aktualizovat Marxe, dalo se to velmi lehko využít k tvrzení, že marxismus ve své historičnosti není už dnes aktuální a že ve své aktuálnosti je zas neautentický a vyvozovat z toho principiální neslučitelnost marxismu se současností.

V logice podobného absolutisujícího myšlení není skutečně lehké pochopit historickou danost marxismu v jednotě její přetržitosti a nepřetržitosti, ať už je její ideologický smysl jakýkoliv. Zdůrazňování přetržitosti v ní provokuje důraz na nepřetržitost a důraz na nepřetržitost naopak zdůrazňování přetržitosti. Z tohoto bludného kruhu historické abstrakce je možné uniknout pouze návratem k živému procesu vývoje společenského vědomí, které vytváří své objektivní vědomostní obsahy v nejužší souvislosti s vývojem společnosti a jako jeho aktivní faktor.

Jsou to konkrétní potřeby humanistické kontroly tohoto vývoje, které si vynucují také myšlenkový vývoj marxismu. Přehnaný důraz, který kladl dogmatismus na nepřetržitost ideového obsahu marxismu, na jeho historickou identitu, zužoval reálné možnosti jeho tvořivého rozvoje také tím, že ho vyhrazoval vyvolenému kruhu politických, ne intelektuálních prominentů komunistického hnutí. Inovace marxismu tím dostala pečeť výlučnosti a výjimečnosti, které neodporovaly jen demokratickému duchu marxismu, ale znemožňovaly také rozvíjet jeho myšlenkový obsah jako universálně platnou kulturní hodnotu, plynule, nepřetržitě, bez předpojatostí a sektářských zábran.

Marxismus nevznikl stranou vývojového proudu světové kultury jako pro-

vinciální hodnota, ale jako jeho ústřední duchovní produkt, soustřeďující k sobě zcela zákonitě pozornost stále širšího kruhu myslitelů nejrůznějšího zaměření. V jejich očích představuje dnes kritickou teorii společnosti, schopnou široké integrace společenskovědných poznatků a umožňující jejich plodné metodologické zhodnocení jako východisek dalšího poznání. Netřeba se jim proto divit, že ve své většině přistupují k aktuální podobě marxismu jako vědci, ne jako ideologové a že z tvořivého používání marxistické metodologie vyvozují pro sebe právo aktivně zpětně zasahovat do jeho teorie. Bezprostředním důsledkem takových zásahů není jen empirické obohacení marxismu, ale také rozkolísání jeho daného systému a rozbíhavá evoluce jeho jednotlivých prvků.

Dogmatismus, neochotný překročit rámec bezprostřednosti těchto důsledků a zvážit jejich význam v širších souvislostech, přehání závažnost nebezpečí, které zde skutečně existuje. Současný zájem jistých kruhů inteligence o marxismus je opravdu jednostranný v tom smyslu, že dnes není podmíněn — jako ještě v první polovině našeho století — předbežnými politickými požadavky a že se take akceptací marxismu necítí vázán k žádným určitým politickým důsledkům. To je hlavní důvod, proč ho není možné přijímat s jednoznačným uspokojením jako výraz stoupající duchovní autority marxismu a proč je mu nutné vytýkat, že odcizuje marxismus jeho praktickému emancipačnímu poslání. V případě marxismu jako „filosofie praxe“ (A. Gramsci) není takový postoj zanedbatelnou neochotou brát zřetel na vnější pragmatické souvislosti teoretických myšlenek, ale závažnou deformací samotného inherentního smyslu těchto myšlenek. Dogmatismus se však viditelně pokouší odvést pozornost od svých vlastních hříchů, když chce tím celou záležitost uzavřít a zabránit renesanci „legálního marxismu“ v naší době jednoduchými myšlenkovými restrinkcemi, reglementacemi a zákazy. Tímto způsobem je možné umrtvit myšlenkový vývoj marxismu a přivést ho na duchovní mizinu, ale ne upevnit jeho ideologické kvality a funkce. Důsledné uplatňování teoreticky nezprostředkovaných politických direktiv jako nástrojů „cílevědomého rozvíjení“ marxismu, zavádí marxismus na nebezpečnou cestu oklešťování jeho heuristických ambicí a tvořivých schopností, na jejímž konci stojí mnohem horší nebezpečí než to, před kterým s takovou horlivostí ostříhává dogmatismus: nebezpečí návratu k aprioristickým posicím sociálního utopismu v teorii a s ním spjaté voluntaristické sektářské politiky v praxi.

Má-li zůstat marxismus vědou, která svobodně a dynamicky rozmnožuje sumu svého prakticky užitečného vědění, musí se s ním také zacházet jako s vědou. Nesmí být předbežně uzavírán tvořivému úsilí nikoho, kdo je ochotný uzнат jeho kompetenci jako světového názoru a kritické sociální teorie a musí být široce přístupný všem objektivním poznatkům moderní vědy a to i těm, které rušivě zasahují do jeho dané systémové koherence. Ucelenost jeho teoretického systému nepředstavuje žádnou absolutní hodnotu, která by platila nezávisle na vlastnostech a obsahu systému samotného. To je důvod, proč je ji třeba pochopit dialekticky jako nedílnou součást celkového úsilí marxismu o pravdivé poznání světa a samo toto úsilí nejen jako vnější konflikt s ideologickým protivníkem, v kterém je marxismu pravda dána předem smyslem jeho historického poslání, ale především

jako jeho vnitřní dialog, imanentní spor, v kterém se jen postupně a složitě konstituuje jednotící objektivní pravda z množství rozporných subjektivních tvrzení.

Vyhýbá-li se dnes jistá část západních intelektuálů, sympatisujících s marxismem jako s teorií, komunistickým politickým závěrům, jež z ní organicky a nutně vyplývají, není to pouze důsledek jejich profesionální omezenosti, jak jim to předhazuje dogmatismus, ale do značné míry také důsledek hořkých lekci, které jim uštědřily dějiny dogmatického uskutečňování marxistických myšlenek, lekci, které stojí v cestě politické angažovanosti těchto intelektuálů právě proto, že tak nelítostně odhalují marxistickou indispozici řady vlivných představitelů komunistického hnutí.

Přestože, či spíše právě proto, že takto dochází před našima očima se dvou různých stran k rozpojování pojmů „marxismus“ a „komunismus“ v rovině praktického rozumu, je třeba trvat na jejich naprosté nerozlučitelnosti v čistém rozumu teorie jako na závazném východisku nápravy. Marxistický světový názor je logickým východiskem komunismu v míře, v jaké je komunismus nezbytným praktickým důsledkem skutečného marxismu. Tato jejich eidetická jednota má teoretické i praktické důsledky. Je-li marxismus bez komunismu nedovršeným světovým názorem, může být komunismus bez marxismu jen dokonalou společenskou organisací odcizenou hluboce lidskému smyslu své existence.

Je paradoxem svého druhu, že právě z této organické jednoty marxismu a komunismu vyplývají dnes nejzávažnější desintegrační důsledky pro tradiční jednotu marxistického myšlení. Jsou to totiž právě prakticko-politické ambice marxismu jako teorie revoluční přeměny světa, které ho vpřádají do konkrétních sociálních kontextů ovlivňujících zpětně jeho ideový obsah. Moderní svět není možné měnit současně a v celku a už samotná tato změna v podmínkách praktického uplatnění marxistické teorie jako komunismu otvírá široce dveře jejím vnitřním transformacím a transmutacím. Nebude nadsázkou říci, že právě schopnost obecné teorie marxismu přizpůsobovat se neobyčejně rozmanitým regionálním a národnostním podmínkám svého praktického uplatnění je vlastním tajemstvím vzestupu jejího světodějného vlivu v našem století.

Dnešní marxismus se proto liší od původního marxismu i od předcházejících jeho vývojových forem nejen pokračující expanzí a specifikací svého vědomostního obsahu, souvisejícími se stupňující se variabilitou a mnohotvárností moderního světa a růstem poznávacích potencií člověka, ale také tématickou a názorovou diferenciací tohoto obsahu. Marxismus 19. století se tedy dnes změnil v marxismy 20. století, v široký duchovní proud s bohatě pluralisovaným a diferencovaným obsahem.

Jubilejní hodnocení marxismu stojí proto před nelehkou úlohou. Hodnotit historický smysl Marxových myšlenek nelze mimo jejich souvislost s jejich dalším vývojem, protože základní podmínkou jejich společenské realizace bylo jejich tvořivé rozvinutí na základě změn, ke kterým došlo v životě buržoasní společnosti od Marxovy smrti. Můžeme-li říci, že původní marxismus byl i nebyl realizován, je právě míra určitosti tohoto tvrzení základním východiskem hodnocení konkrétního Marxova přínosu k dějinám moderní společnosti. Obtíž,

kteřá v této souvislosti vyvstává, spočívá zjevně v tom, že tvořivý rozvoj marxismu vyústil právě v diferenciaci a pluralisaci soudobého marxismu a tedy v situaci, v níž se povaha hodnocení Marxova dědictví mění podle toho, ke kterému z dnešních marxismů budeme jmenovitě vztahovat hodnotící úvahy a za které historické činy budeme tento marxismus činit konkrétně odpovědný.

V množství poloh, v kterých je možné tyto úvahy rozvíjet, vystupuje do popředí praktická společenská úloha marxistických myšlenek, v které se koncentruje jejich vědecký, kulturní i etický přínos a prověřuje ve své pravdivosti povahou svých praktických výsledků. Většina západních marxologů vyslovuje právě v této poloze rozhodující kritické výhrady vůči imanentnímu obsahu marxismu a snaží se relativisovat jeho historický význam argumenty, vyvozuje z toho, že nebyl uskutečněn ve své původní podobě principiální neuskutečnitelnost marxismu.

Marxismus má být znovu degradován na sociální utopii, k čemuž slouží obsáhlé rekonstrukce utopických prvků v jeho sociálním programu, zdůrazňování moralismu a romantismu jeho požadavků, poukazy na nevyplněné historické prognózy a konečně „důkazy“ jeho nevědeckosti. Mnoho pozornosti se dodnes věnuje významu nesplněných Marxových historických prognóz — jako byla předpověď zániku nacionalismu, vzniku a následků revoluce 1848, sociálního vývoje v Spojených státech, absolutního zbídačování proletariátu, periodicity krisí, nebo příchodu socialistické revoluce. Závažnost závěrů, které se v jejich případě vyvozují z Marxových omylů, nezodpovídá však ani jejich významu v celkovém kontextu Marxova myšlení, ani jejich formální heuristické hodnotě jako prognóz. I když můžeme v jejich případě rozlišovat predikce od previsí a vyčítat Marxovi jeho omyly v prvním případě více než v druhém, nebudeme mu je moci zazlívát z toho prostého důvodu, že omyl je inherentním rizikem jakékoliv prognózy, souvisejícím s jejím pravděpodobnostním charakterem. Nesplnění prognóz neopravňuje nás k odmítavému hodnocení Marxovy teorie ani z toho důvodu, že Marxovy prognózy byly takovými futurologickými aplikacemi jeho teorie, na nichž se kromě teoretických faktorů podílela i celá řada mimoteoretických vlivů zkušenostní, psychologické i sociologické povahy. Vypovídají-li tedy skutečně o své teorii, nevypovídají o ní ani úplně, ani jako o celku.

Základním rozporem tohoto druhu kritiky marxismu je zjevně snaha vyvrátit jeho obecnou světodějnou platnost dílčími omyly a neúspěchy. Právě tento rozpor má zřejmě na mysli Bertram Wolfe, když se pokouší posunout těžiště polemiky s Marxem z oblasti prognostiky do oblasti teoretické reprodukce světa. „Horší než osud jeho předpovědí válek, pádů vlád, panovníků, dynastií a režimů byl osud jeho všeobecné zákonitosti,“ soudí Wolfe¹ a vidí tento osud v zásadní nesprávnosti obecných zákonitostí, kterými chtěl Marx charakterisovat podstatu společenského dění vůbec a moderních dějin zvláště, a které je nakonec i obecnou teoretickou příčinou nesprávnosti jeho jednotlivých prognóz. Celý teoretický model moderní

¹ Bertram D. Wolfe, *Marxism Today. Political Thought since World War II*, ed. by W. J. Stankiewicz, London 1964, 131.

společnosti, který Marx vytvořil, byl podle Wolfa jejím skutečným vývojem vyvrácen v samotných předpokladech. Kapitalismus neuvázl na konci své historické cesty v nepřekonatelých rozporech, vyvolávajících revoluci, ale našel efektivní metody dalšího zvyšování výroby, stupňování produktivity práce, regulace sociálních rozporů a stimulace kulturního rozvoje. Marx se tedy nemýlil jen v dílčích prognózách, ale i v samotné podstatě své výpovědi o moderní společnosti a perspektivách jejího vývoje.

Wolfova kritika Marxe je nespravedlivá, protože je ahistorická. Konfrontuje názory 19. století se sociální skutečností 20. století s bezprostředností vědomí, které se nezatažuje pomyslením na původ společenských idejí, a bere vývoj marxismu jako prosté hromadění idejí. Marx mohl ve své teorii moderní společnosti těžko zobecňovat procesy, které v jeho době neexistovaly, a které byly, a v tom se stává Wolfova kritika Marxe vpravdě absurdní, do značné míry zprostředkované právě historickým uskutečněním podstatných myšlenek marxismu v jedné části světa. Jinou otázkou by bylo, kdyby dnešní existence marxismu znemožňovala vědecké poznání současné společnosti a kdyby se jeho tradice stavěla do cesty teoretickému pochopení její vývojové specifiky jako společnosti, existující na základě podstatně jiných strukturálních a funkčních závislostí. Jak je ale známo, jednou z podstatných myšlenek marxistického historismu je právě rozlišující přístup k dějinám jako k procesu směny specifických struktur, v jejichž případech není možné mechanicky přenášet strukturální a funkční zákonitosti z jedné struktury do druhé.

Znevažování historického významu marxismu naráží na svůj kruciólní problém v nepopíratelnosti jeho převratného vlivu na chod moderních dějin. Světový názor, který vstoupil do dějin lidstva s vědomým programem změnit jejich běh tím, že se realisuje, získal by i v méně významných aktech takové realisace než jakým byla Říjnová revoluce autorita zcela nezlomnou. Jde tedy o to relativizovat vazby mezi marxismem jako teorií a dějinami jako společenskou praxí.

V obšírné monografii, resumující vývoj marxismu jako ideologické doktriny při příležitosti století jeho vzniku, dokazuje Bertram Wolfe, že Marxův „... požadavek „objektivisace“ nebo „realisace“ filosofie byl pouze přáním uvést věci tak jak jsou do souladu s jeho filosofickou představou o tom, jak by měly být. Teprve po nezdaru a porážce revolucí z roku 1848 začala jasná vidina pohasínat. Pouze tehdy počal Marx hledat útěchu ve snaze dokázat, že jeho společnost budoucnosti není ani tak vytoužená a výplod rozumu a etiky jako nevyhnutelná a fakt vědy a dějin, že není způsobem, jak věci mají být, ale způsobem jak budou.“² Marxismus je tedy ideologií historicky i aktuálně dvojznačnou. Vznikl jako etika, ale přeměnil se ve vědu vnější transformací svých požadavků, změnou způsobu svého požadování, nikoli smyslem toho, co požaduje.

Tento způsob kritiky má svoje nezměnitelné předpoklady. Má-li být kritika přesvědčivá, musí být etické nereálné a vědecké imorální a rozdíl etiky a vědy rozdílem absolutní substance a relativní zkušenosti. Není těžké dokázat, že ani

² Bertram D. Wolfe, *Marxism. One Hundred Years in the Life of a Doctrine*, New York 1967, 339.

jeden z těchto předpokladů není předpokladem dialektického rozumu marxistické teorie a že se tedy s jejího hlediska kritika míjí svým účelem. Pro marxismus nejsou věda a etika ustrnulé protiklady, ale dva různé způsoby duchovního osvojování skutečnosti člověkem, které mohou být v principiálním vzájemném souladu proto, že realizují tytéž objektivní i subjektivní předpoklady, že se vyvíjejí na jejich jednotném základě a že slouží téměř lidským cílům. Etika přirozeně může způsobovat deformace vědy, stejně jako je může způsobovat také věda ve vztahu k etice, ale pouze za toho předpokladu, že jejich souvislost není vzájemností, například v případě její mechanické deformace.

Skrytým smyslem této redukce marxismu na etiku je zdůraznit iracionalismus jeho povahy, v němž vidí Wolfe tajemství jeho schopnosti přežít jakékoliv historické ořesy a jakékoliv vlastní omyly. „Tajemstvím schopnosti marxismu přežít krach jeho proroctví tkví v jeho inherentně dvojakém charakteru,³ v neorganické synkresi vědy s etikou, v které je vědeckost formou etických požadavků a tyto požadavky samy jsou pouze produkty utopických absolutů. Tajemství marxismu je tedy konec konců mysteriem jeho síla je silou nenáboženské víry.

Wolfova argumentace je jen novou variantou snahy o iracionální interpretaci marxismu, jejímž obecným modelem je Aronova koncepce marxismu jako „sociálního mýtu“. Tato koncepce chce vysvětlit, proč marxismus, který věda považuje za „překonanou etapu“, je dnes v ideologické oblasti „aktuálnější než kdykoliv předtím“, jeho volními a emocionálními vlastnostmi. „Teorie, kterou Marx více sugeroval než zdůvodňoval“, píše Aron v této souvislosti doslova, „neumožňuje pochopit ani vojny, ani revoluce 20. století. Nic však nestojí v cestě tomu, aby se slova jako kapitalismus, imperialismus nebo socialismus nepoužívala, i když jde o jevy, které se staly něčím zcela jiným. Slova tu už neslouží k tomu, aby se vysvětlil běh dějin, ale aby se mu dal předem zvolený smysl.“⁴ I z těchto mála slov je patrné, že iracionální objasňování ideologického vlivu marxismu v soudobých dějinách a tedy i jeho praktických účinků přitahuje věci za vlasy, že ignoruje bezprostřední sociální podmíněnost volního a emotivního působení ideologií na masy a že vlastně staví skutečnosti vzhůru nohama. Snaží se vysvětlit účinnost ideologií jejich přitažlivostí, místo aby vysvětlovala jejich přitažlivost z jejich účinnosti a z jejich imanentního smyslu.

Za faktické přiznání neúnosnosti takto orientované kritiky je možné považovat i odlišné pojetí otázky historického významu marxismu u některých anglosaských marxologů a sociologů vědění. Historický význam Marxových myšlenek není pro ně otázkou sporu mezi teoretickou a ideologicko-praktickou funkcí těchto myšlenek, ale otázkou pojetí jejich teoretické kompetence. Nerozlišují proto mezi „vědeckým“ a „ideologickým“ momentem marxismu, mezi jeho „teorií“ a „etikou“, ale konfrontují jeho teoretické možnosti s živými prameny empirického poznání. Pokud zaujímají k marxismu kritické stanovisko, snaží se maximálně zúžit kompetenci marxismu na nejobecnější a nejabstraktnější roviny teoretického poznání, v kterých je závislost teorie na empirických poznatcích největší a její

³ Tamtéž, 356.

⁴ Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, Paris 1955, 110.

praktický význam nejzprostředkovanější. Praktické změny ve světě nemohou být v tomto případě realizací marxismu z toho prostého důvodu, že z oné roviny obecnosti a abstraktnosti, do níž je jimi marxismus vykazován, žádný schůdný přechod k bezprostředním specifickým a konkrétním předpokladům praktického společenského jednání nevede. Život společnosti je podle nich vědomostně podmíněn, ale ne teorií druhu marxismu, a praktické úspěchy socialistických zemí se v této souvislosti vysvětlují jednoduše a prostě jako úspěchy emancipace jejich exaktního přírodovědeckého, technického i společenského myšlení od neplodných marxistických abstrakcí.

Není žádným objevem, že se na základě Marxovy teorie výrobního způsobu skutečně nedá řídit konkrétní národní ekonomika. Vyplyvá však z takového truismu nemožnost teoretické souvislosti mezi touto obecnou teorií a speciální problematikou, řekněme, ekonomického růstu jisté země? Je vyjasnění obecných vývojových předpokladů a souvislostí výrobního způsobu překážkou nebo pomocí při řešení konkrétních otázek rozšířené reprodukce, růstu výroby, jejich zdrojů a vývojového tempa v případě určité konkrétní národní ekonomiky či nikoli? To jsou otázky, které scientistická inspirace v marxologii ponechává bez odpovědi.

I v těchto polemických konfrontacích se tak potvrzuje myšlenka, že „vzájemný vztah mezi teorií a praxí má pro zhodnocení Marxe kruciální důležitost“⁵ a to nejen proto, že praxe je svrchovaným soudcem jakékoliv teorie, ale hlavně proto, že je v případě Marxovy teorie uvědomělým smyslem její existence. S tohoto hlediska nemohla marxismus postihnout větší tragédie, než že ho samotní jeho legitimní nositelé ohrozili v jeho praktické funkci racionálního východiska praxe. Nezbytným důsledkem roztržky, kterou mezi marxistickou teorií a socialistickou praxí vyvolala stalinská politika, nebylo proto jen dalekosáhlé odcizení socialistické praxe jejím obecným emancipačním cílům, ale také hluboké konceptuální rozvrácení marxistické teorie. Marxismus odcizený svému historickému poslání orientovat převratnou emancipační praxi člověka se přirozeně musel nakonec odcizit také své myšlenkové tradici.

Marxismus je teorií, které pozitivní vědy zprostředkovávají větší část jeho zkušeností a tedy i konkrétní vliv na společenskou praxi. Dogmatické narušení kontaktů marxismu s vědou, nemohlo proto zůstat bez důsledků pro jeho praktickou funkci a následky, které vyvolalo, rozpoutaly řetězovou reakci se známými tragickými konci. Zdogmatizovaný marxismus, odcizený vědě, zkušenosti každodenního vědomí i reáliím společenské skutečnosti se stal snadnou kořistí stalinské politiky.

Tato politika nemohla používat dogmatismem deformovaný marxismus, zbavený konkrétního věcného obsahu, jako teoretické východisko praxe. Teorie tohoto marxismu byla naproti tomu zbavována samotnou politikou dimensí, nezbytných k reflexi činů politiky. Roztržka mezi teorií a praxí dogmatismu se tak zauzlovala v bludný kruh, z kterého vedly jen zdánlivá a proto falešná východiska. Praxe si vytvářela „substitutivní teorie“ v racionalistických programech neusměrňova-

⁵ George Lichtheim, *On the Interpretation of Marx's Thought*. Marx and the Western World, ed. by Nicholas Lobkowitz, Notre Dame — London 1967, 5.

ných hlubšími teoretickými kontexty marxismu a v příležitostné zkušenosti byrokratického aparátu — kameralistice, a podřizovala si vlastní teorii jen jako úzce utilitární nástroj osvěty, propagandy a agitace.

Tak hrubá deformace praktické funkce marxismu nemohla zůstat bez dalekosáhlých důsledků ani pro jeho teoretický obsah. Došlo nejen k radikální restrinkci jeho duchovního bohatství, ale hlavně k zásadní deformaci antropocentrického praktického smyslu jeho existence, k přeměně marxismu z „filosofie praxe“ ve výrazně apologetickou scholastickou filosofii, se silnými logickými trhlinami a iracionálními nedůslednostmi vyplývajícími z její poplatnosti politice.

Je ale vůči marxismu čestné a nakonec prostě i jen logické, vyvozovat z toho závěry o jeho iracionální povaze jeho nekritického sociálního mýtu, věčně vyvraceného argumenty kritického rozumu a znovu vždy oživovaného potřebami masového člověka v moderní sugestivní víře? Nepodsunuji se tu marxismu stanoviska, která nejsou jeho a která je mu možné připsat jenom díky odcizujícím deformacím, které mu byly vnuceny zvenčí verdikty všemocné, ale ne rozumné politiky. Nepřisvojuje si zde svrchovaná kritika lstivě patos úsilí dočasně ofřeseného protivníka, který ani dnes stále ještě nemůže plným hlasem vyslovit svoji pravdu?

Hodnocení jubilujícího marxismu se přirozeně může a musí lišit podle ideologického hlediska, s něhož k němu přistupujeme. Chce-li si však činit nárok na elementární objektivitu, jakou si právě činí marxologie jako věda o marxismu nemůže nerespektovat fakta. A tato fakta dodnes stále ještě v mnohém překračují horizonty úvah, z kterých se paušálně problematizuje historický význam marxismu a jeho teoretická hodnota. Konec konců už samotná antinomie západní marxologie, jak ji nazývá Lubomír Nový, skutečnost, že si marxismus závažností své historické existence vynucuje specifický teoretický zájem v její podobě, hovoří o tom, že marxismus zde je, že nastoluje a řeší problémy současné společnosti a že polemikami, které vyvolává konfrontací své tradice s naší současností, dokazuje v každém případě alespoň to, že jeho hodnocení by bylo předčasné s jakékoliv strany uzavírat, protože se zatím ani zdaleka nechystá opustit scénu dějin.

Ať už jubilejní hodnocení marxismu klade a zodpovídá otázku jeho historického smyslu tak či onak, nastoluje v každém případě také otázku smyslu samotného hodnocení a tedy vlastně i otázku smyslu teoretického zkoumání marxismu, smyslu marxologie. Marxismus jako teorie přistupuje k dějinám s jistými cíli, jejichž obsah se vyvíjí v složité a nepřetržité interakci dějin a marxismem zprostředkovaného dějnotvorného úsilí revolučních mas. Tato interakce má imanentní dialektiku, kterou marxismus reflektuje se svého specifického hlediska požadující ideologie, ale ke které se mohou dějiny jako objekt požadování vyjádřit převážně jen trpným odporem, v podobě politických neúspěchů, hospodářských krisí nebo neovladatelných sociálních konfliktů.

Hledisko marxologie není imanentní, ale vnější a právě proto může reflektovat interakci marxismu a dějin v její komplexnosti jako strukturální záležitost. Výhodou tohoto pohledu je tedy širší celistvost jeho předmětu, která umožňuje i širší platnost souzení. Bylo by ukvapené se domnívat, že tato výhoda je výhodou jakési nadideologické perspektivy. Že tomu tak není dokazují názorně rozporné

výsledky marxologické reflexe marxismu. Ideologické rozpory buržoasního a socialistického stanoviska rozbíjejí takřka ve všech konkrétních otázkách objektivistické iluze, jakmile jsou jen hodnotící soudy domýšleny do konečných důsledků.

Tato okolnost není argumentem proti marxologii jako vědě, protože v podobné situaci se kromě ní nachází i celá řada dalších jiných věd. Marxologie, ať už chápeme její obsah úže, — jako zkoumání autentického marxismu — nebo šíře — jako teorii a analytickou kritiku marxismu vůbec — má nepochybně jednotný předmět a společné úlohy: identifikaci marxistických myšlenek, jejich analýsu a interpretaci i jejich hodnocení. Nedospívá-li ve všech svých závěrech k identickým stanoviskům a to hlavně z ideologických příčin, není to ještě důvodem k ideologickému zvonění na poplach a k nerozlišujícímu odmítání jejího heuristického významu. Zorný úhel, s něhož přistupuje marxologie k marxismu, je přece jen jiný než zorný úhel oponující buržoasní ideologie a tedy i míra subjektivistických deformací je v jejím případě menší. Už to je dostačující důvod k její akceptaci, nehovoříme-li už o užitku plynoucím z jakékoliv věcné konfrontace rozdílných, a to i ideologických stanovisek.

Existence marxologie získává však svůj další smysl i vzhledem k vnitřní diferenciaci — tématické i názorové — samotného marxismu, i když ho těžko bude možné chápat jako funkci jakési „soudné stolice“ kompetenčních sporů jednotlivých směrů soudobého marxismu, jakou jí přisuzuje Maximilien Rubel.⁶ Rubel má však nesporně pravdu v tom, že vnitřní rektifikace marxismu, kterému problému jeho současné realizace nezřídka zastíňují otázku „co?“ otázkou „jak?“, není myslitelná bez marxologického „návratu k pramenům“, a to tím spíše, že v případě marxismu má tento návrat svoji delikátní příchuť. Marxismus je zřejmě jedinou ideologií, jejíž aktuálnost byla natolik žhavá, že ji dějiny učinily skutkem před tím, než se skonsolidovala jako společenské vědomí a veřejné mínění ve své plné autentičnosti. Marxismus se stal skutečností dříve, než byl plně poznán svými skutečovateli a snad i tato okolnost musí být braná do úvahy, hovoříme-li dnes o jeho historickém významu jako teorie. První socialistická revoluce nebyla programickou realizací Marxových myšlenek v celé jejich autentičnosti, ale byla právě jen základním a rozhodujícím předpokladem, otvírajícím jim cestu k vědomí mas.

Smysl marxologie lze tedy vidět v tom, že nastavuje marxismu, pohrouženému do svých myšlenek, cílů a činů a plně zaujatému revolučním úsilím, kritické zrcadlo vnější více méně nezaujaté teoretické reflexe. Přesněji řečeno, ne jedno, ale celé množství nesmlouvavých zrcadel, nastavovaných marxismu nadto ne s jedné, ale s mnoha různých stran. Není divu, že se jim marxismus až donedávna bránil, když množství jejich odrazových ploch neunikají ani nejmenší chyby jeho krásy. Jsou to však právě jeho nedostatky, omyly a chyby marxismu, dokládáné dějinami s nemenší průkazností než jeho pravdy a přednosti, které

⁶ Maximilien Rubel, *Did the Proletariat Need Marx and Did Marxism Help the Proletariat? Marx and the Western World*, ed. by N. Lobkowicz, Notre-Dame — London 1967, 45—46.

днес dávají marxologii její aktuální teoretický i praktický smysl a bylo by nenapravitelnou úzkoprsostí domnívat se, že pochopení této skutečnosti musí být samotnému marxismu s jakýchkoliv důvodů cizí.

МАРКСОЛОГИЯ И МАРКСИЗМ-ЮБИЛЯР

Йиржи Сухий

Прошлогодняя столетняя годовщина издания *Капитала* и нынешнее столетие со дня рождения Маркса представляют собой юбилей, характеризующиеся тем, что после долгих лет догматического зстоя, мысли Маркса опять стали актуальными. Задачей наших рассуждений о трудах Маркса не является отметить их жизненность, а, скорее, точнее определить их историческое значение. Такая оценка выдвигает на первый план значение марксологических рассуждений, так как об историческом значении марксизма можно плодотворно рассуждать только в рамках напряжения между первоначальным марксизмом и его более поздними этапами развития, между отдельными типами современного марксизма и в рамках принципиального сопоставления теории марксизма с практикой коммунистического движения.

Идеологическую поляризацию оценок сегодня осложняют прежде всего глубокие изменения в характере современного марксизма. Ясно, что характер оценки будет зависеть, в той или другой степени, от того, как будет марксология определять и толковать само понятие „марксизм“. В связи с этим марксология наталкивается на целый ряд формальных — связанных с структурой марксизма — и компрегенсивных — связанных с его научным и идеологическим содержанием и с его дифференциацией — затруднений, препятствующих однозначному определению марксизма. Современный марксизм явно отличается от первоначального марксизма не только множественностью своего содержания, а также дифференцирования и системные связи.

В силу этого, марксизм сегодня нельзя характеризовать в общем, а только конкретно, с учетом всех его современных типов, бурное развитие которых на время нарушило старые обобщения и системные связи.

Марксизм сегодня представляет богатый комплекс философских и общественных знаний, которые нельзя сводить ни к каким частичным и, следовательно, упрощающим измерениям. Как раз поэтому можно и нужно понимать общественную миссию марксизма как рациональное руководство и программирование эманципационной исторической практики человека. В этом смысле марксизм полностью отвечает за успехи и неудачи революционного коммунистического движения, как его теория а не только как иррациональный общественный миф, внушающий обществу определенные цели и образцы поведения при помощи иррациональных средств.

Как раз эта гуманистическая теоретическая функция, позволяющая качественные изменения в общественных порядках, подтверждает нынешнюю актуальность марксизма и, вместе с ней, также его положительное историческое значение. В этом отношении интерес марксологов к марксизму не может иметь чисто историческое значение. Он играет роль теоретического зеркала, в котором отражается современное развитие марксизма в его основных

исторических связях, содействующих лучшему пониманию его сущности, его исторической миссии и его внутренней цельности и, таким образом, объясняющих важные предпосылки дальнейшего плодотворного идейного развития марксизма, как правдивого познания и правильной идеологии общественного прогресса.

MARXOLOGY AND THE JUBILATING MARXISM

Jiří Suchý

Last year's centenary of the publication of the *Capital* and this year's 150th anniversary of Marx's birth are jubilees which find, after years of dogmatic stagnation, Marx's thoughts in an intensive progression again. The purpose of the present anniversary consideration on Marx's work is to determine, in more detail, its historical meaning rather than to state its vitality. Such an evaluation emphasizes the significance of Marxological reflection, since it is possible to reason fruitfully on the historical sense of Marxism only in the relations tension of thought between the original Marxism and its later developmental phases, between the individual kinds of contemporary marxism, and in a principal confrontation of the theory of Marxism with the practice of the communistic movement.

The ideological polarization of the evaluating standpoints is today complicated, first of all, by far-reaching changes in the nature of contemporary Marxism. It is evident that the character of evaluation will therefore depend, to a certain extent, on how the concept of „Marxism“ itself will be defined and interpreted in Marxology. In this connection Marxology is faced with a number of formal difficulties (which refer to the development of the structure of Marxism) as well as comprehensive difficulties (concerning its ideological and knowledge content and its differentiation) which complicate the endeavor univocally to define Marxism. Contemporary Marxism differs quite evidently from original Marxism not only by the pluralization of its content, but also by its differentiation as regards themes and opinions.

Consequently, it is impossible today to evaluate Marxism indiscriminately, but only concretely, with regard to its various contemporary kinds, whose hasty development unsettled temporarily the old generalizations and systemic structures.

Marxism today is an abundantly pluralized complex of philosophical and social knowledge which cannot be reduced to any partial and, hence, simplifying dimensions. That is why it is necessary and possible to understand its social mission as a rational programming and control of the emancipative historical practice of man. In this sense Marxism is fully responsible for the success and failures of the revolutionary communistic movement as its theory and not only as an irrational social myth, suggesting certain aims and models of behavior to the society by irrational means.

In this particular illuminative humanistically oriented theoretical function, which makes possible qualitative changes of out-dated social situations, today's actualness of Marxism is being corroborated and, at the same time, its positive historical value as well. Marxological interest in Marxism cannot have in this connection only purely historical sense. It is a theoretical mirror in which the contemporary development of Marxism is being reflected in its basic historical binding, which mediates a better comprehension of its substance, its historical mission and its inner integrity and thus clears up important presuppositions of its fruitful ideal development as of a truthful cognition and the right ideology of human progress.